

УДК 811.111'344.2'367.4:001.85(045)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СИНТАГМАТИКИ ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ У РОЗВИТКУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Бурка Н. А.

Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено теоретичному обґрунтуванню методологічних особливостей, методики дослідження та класифікації лінгвістичних ознак приголосних сполук, здатних виконувати роль надійного теоретичного інструментарію для експериментального дослідження синтагматики приголосних фонем у розвитку англійської мови.

Ключові слова: методологічні особливості, методика дослідження, лінгвістичні ознаки, синтагматика, фонема.

Бурка Н. А. Методологические особенности и методика исследования синтагматики согласных фонем в развитии английского языка. Статья посвящена теоретическому обоснованию методологических особенностей, методики исследования и классификации лингвистических признаков согласных сочетаний, способных выполнять роль надежного теоретического инструментария для экспериментального исследования синтагматики согласных фонем в развитии английского языка.

Ключевые слова: методологические особенности, методика исследования, лингвистические признаки, синтагматика, фонема.

Burka N. A. Methodological peculiarities and methodology of the study of consonant phoneme syntagmatics in the development of the English language. The article dwells on a theoretical foundation of methodological peculiarities, methods of research and classification of linguistic features of consonant clusters. The author advances the idea that the substantiated theoretical grounds are capable of performing the role of reliable theoretical tools for experimental research of the consonant phoneme syntagmatics in the development of the English language. It is emphasized that a researcher should consider the necessity to reach at least two main goals: to clearly identify the complexes of leading external factors that influenced the changes of phoneme syntagmatics as well as to clarify complexes of internal factors to which these changes can be potentially related. The study of political and socio-economic circumstances characteristic of different periods in the history of England made it possible to identify a certain set of external factors (regional, military, migratory, political, religious, ethnic, socio-legal, cultural, economic, etc.) that caused changes in the English language in general and its phonological system in particular. The carried out analysis allowed the author to identify the following internal changes viewed as natural for the English language development: substitution processes, the emergence of new phonemic sequences (their new combinability), the occurrence of phonetic changes at the beginning and at the end of a word, emergence of new phonemes and phonologization processes of already existing ones, new functional features of phonemes and their ability to combine with one another, the suitability of consonants to join new clusters, etc.

Key words: methodological features, research methodology, linguistic features, syntagmatics, phoneme.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Відомо, що складність діахронічних досліджень проблеми змін синтагматики голосних та приголосних фонем у будь-якій мові полягає насамперед у необхідності розв'язання низки пов'язаних з нею методологічних питань [9; 2; 7]. Це особливо актуально, оскільки під час вивчення подібних проблем та обґрунтування програми і методики відповідного експериментального пошуку дослідник має врахувати щонайменше два основні моменти: чітко визначити комплекси провідних зовнішніх факторів, здатних впливати на зміни синтагматики фонем, та передбачити шляхи з'ясування комплексів внутрішніх чинників, з якими ці зміни можуть бути потенційно пов'язані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на викладене для обґрунтування розроблених нами програми й методики експериментального дослідження синтагматики приголосних фонем

у давньо-, середньо- та новоанглійському періодах розвитку англійської мови використано такі методологічні підстави.

Для з'ясування впливу політичних і соціально-економічних обставин під час теоретичного обґрунтування передумов експериментального дослідження за результатами аналізу наявної наукової інформації нами встановлено певну сукупність факторів, які з перебігом історичного часу спричиняли зміни англійської мови взагалі та її фонологічної системи зокрема. До них насамперед слід віднести регіональний [1, 11], військовий [13, 2], міграційний [3, 10], політичний [17], релігійний [3, 18], етнічний [17], цивілізаційно-технічний [12, 9; 13, 2], соціально-юридичний [13, 3], культурний [13, 3], економічний [5] та інші фактори. Водночас звернено увагу на те, що в англійській мові відбувалися й природні для її розвитку такі внутрішні зміни, як: процеси субституції; виникнення нових послідовностей фонем (їх нової сполучуваності);

поява фонетичних змін початку та кінця слова; поява нових фонем і фонологізація вже наявних у мові; нові особливості функціонування фонем та здатності сполучатися одна з одною; спроможність приголосних слугувати компонентом нової сполуки тощо.

Саме із цієї сукупності факторів здійснювався в подальшому логічно обґрунтований добір комплексу факторів, що в процесі опису результатів експериментального дослідження набували статусу чинників, здатних зумовлювати історичні зміни синтагматики приголосних фонем у розвитку англійської мови.

Формулювання мети і завдань статті. З урахуванням викладеного метою цієї статті стала розробка програми та методики експериментального дослідження, методологічно релевантних для обґрунтування особливостей синтагматики приголосних фонем у розвитку англійської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розроблена на зазначених підставах програма експериментального дослідження набула такого вигляду.

1. Програма експериментального дослідження.

1.1. Підбір лексикографічних джерел для формування масиву експериментального матеріалу давньо-, середньо- та новоанглійського періодів розвитку англійської мови.

1.2. Систематизація лінгвістичних ознак приголосних сполук англійської мови та обґрунтування типу експериментальної вибірки для дослідження синтагматики приголосних фонем.

1.3. Проведення дистрибутивного аналізу закономірностей сполучуваності приголосних фонем у межах сполук різної довжини.

1.4. Встановлення частотних характеристик актуалізації сполук у кожному з трьох періодів (давньоанглійському, середньоанглійському та новоанглійському) розвитку англійської мови.

1.5. Здійснення статистичного аналізу прояву ознак актуалізації сполук у кожному з трьох періодів розвитку англійської мови.

1.6. Обробка, узагальнення та оформлення результатів експериментального дослідження.

Для послідовного виконання кожного пункту сформованої таким чином програми експериментального дослідження розроблено відповідну наведену нижче методику.

2. Методика експериментального дослідження.

2.1. Підбір лексикографічних джерел для формування масиву експериментального матеріалу давньо-, середньо- та новоанглійського періодів розвитку англійської мови здійснюється відповідно до п. 1.1 програми з лексикографічних джерел, зафіксованих у зазначених нижче формах в обсязі електронного он-лайн архіву [14; 16], окрім Longman World Wise Dictionary [15], у яких представлено лексику трьох досліджуваних періодів.

Обов'язковим критерієм добору вважається однорідність обсягу сторінок, який не повинен бути менший, ніж 740 сторінок.

2.2. Обґрунтування типу експериментальної вибірки для дослідження синтагматики приголосних фонем відповідно до пункту 1.2 програми проводиться у два етапи: 1 – визначення та класифікація провідних лінгвістичних ознак сполук приголосних фонем; 2 – обґрунтування раціонального типу експериментальної вибірки.

2.2.1. На першому етапі, відповідно до п. 1.3 програми для визначення та класифікації ознак сполук приголосних фонем, розглянуто їхню реальну в лінгвістичних джерелах множину та з урахуванням мети започаткованого дослідження систематизовано ці ознаки у вигляді класифікації, покликаної відігравати роль інтегративного методологічного й термінологічного інструментарію, необхідного для опису результатів експериментального дослідження.

За результатами проведеного для цього аналізу визначено, що на першому ієрархічному рівні шуканої класифікації (див. рис. 1) необхідно розташувати ознаку, що відповідно до мети дослідження містить традиційний [8, 7] поділ розвитку англійської мови на три укрупнені періоди: давньоанглійський, середньоанглійський та новоанглійський.

Наступною за ієрархічною супідрядністю має бути ознака локалізації сполук приголосних фонем (на початку, усередині та в кінці слова), за якою з методологічного аспекту найзручніше диференціювати масив експериментального матеріалу.

Таким чином, за двома визначеними вище критеріями (історичний період розвитку мови та позиція приголосної фонем у слові) стає можливим методологічно однозначно систематизувати досліджуваний матеріал у три групи його актуалізації на початку, усередині та в кінці слова, що є характерними для всіх періодів розвитку англійської мови. Стосовно інших наведених у класифікації ознак, то з погляду методології їхнє функціональне навантаження полягає насамперед у забезпеченні адекватної термінології для вичерпного опису результатів дослідження.

Тому за кількістю фонем у сполуці третій ієрархічний рівень охоплює традиційний для лінгвістів поділ приголосних на двофонемні, трифонемні та чотирифонемні.

На четвертому ієрархічному рівні також з використанням традиційної термінології приголосні фонемні класифіковано за критерієм співвідношення голосу і шуму.

Деяко складнішим постає питання добору однозначних термінів для класифікації приголосних фонем за місцем творення, оскільки, наприклад, губні приголосні [3, 57] мають у інших лінгвістичних джерелах [11, 50] назву лабіальних. Подібно глоткові приголосні [3, 57] позначаються як фарингальні [10, 24], а гортанні [10, 24] – як ларингальні [4, 118]. З огляду на це на позначення ознак п'ятого рівня класифікації нами вжито одночасно згадувані лінгвістичні терміни. Таке одночасне використання синонімних термінів застосовано і на шостому рівні класифікації при диференціюванні приголосних фонем за способом творення.

Проведена в такий спосіб систематизація лінгвістичних ознак дає змогу, на нашу думку, реалізувати в обсязі започаткованого пошуку вичерпний термінологічний опис результатів експериментального дослідження особливостей змін синтагматики приголосних фонем.

2.2.2. На другому етапі виконання п. 1.2 програми у процесі обґрунтування типу експериментальної вибірки для дослідження синтагматики приголосних фонем проводилась механічна вибірка фонем із зазначених у п. 2.1 методики лексикографічних джерел трьох досліджуваних періодів. Для цього обрано діа-

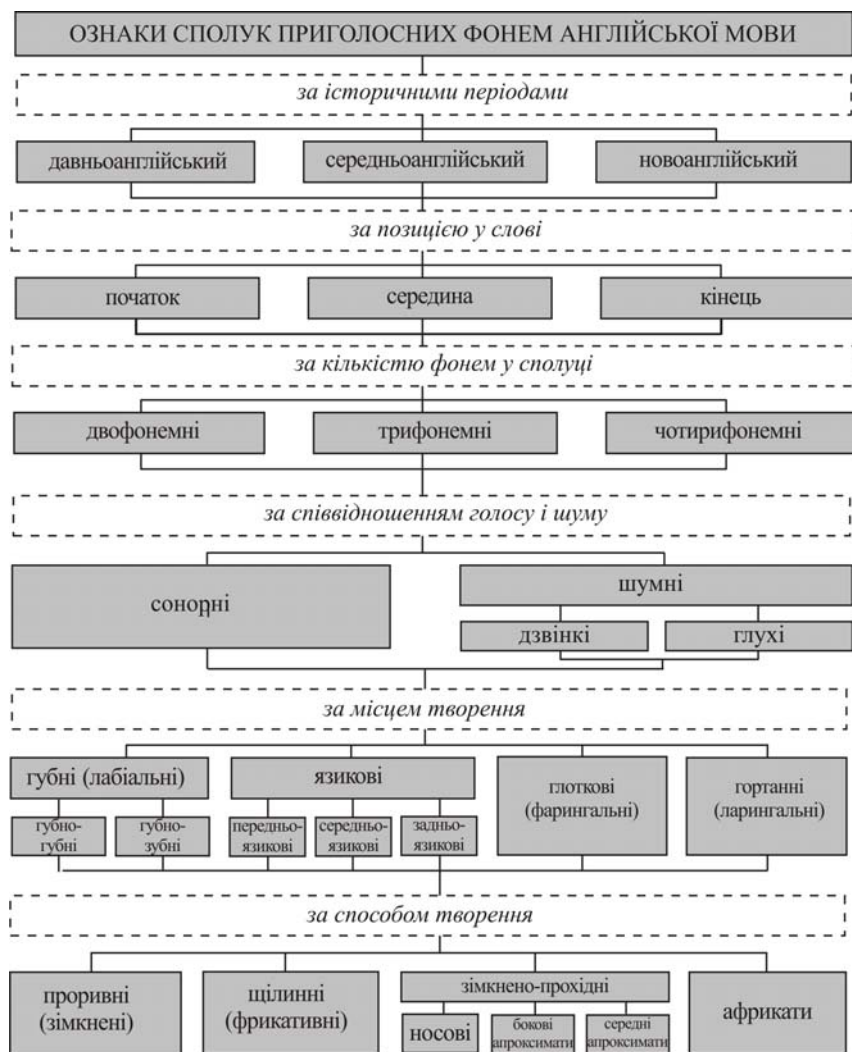

Рис. 1. Класифікація лінгвістичних ознак сполук приголосних фонем для експериментального вивчення їхніх змін протягом розвитку англійської мови

хронічний метод систематичного випадкового відбору, названий у вітчизняній літературі механічним [5, 21; 6, 17–20]. До провідних умов зазначеного відбору передусім віднесено: урахування результатів наукової практики статистичного дослідження фонемної структури кореневої морфеми у давньо- середньо- та новоанглійському періодах [8], хронологічну обмеженість генеральної сукупності досліджуваних одиниць мови, відсутність жанрових обмежень та однорідність матеріалу, що вивчається [6, 15–16]. Ці умови й мали забезпечувати репрезентативність вибірки.

З оперттям на досвід попередніх досліджень [6; 8] механічну вибірку організовано так, що вона включала кожне 3-5 слово зверху та знизу стовпчика відповідного лексикографічного джерела.

Слова, що потрапляли до досліджуваного масиву, мали сегментуватися на сполуки приголосних фонем відповідно до формально-функціонального підходу з урахуванням структурних зв'язків та співвідношень, характерних для мовної системи в певний період її розвитку. При цьому за генеральну сукупність одиниць експериментального матеріалу, досліджуваних у межах давньоанглійського періоду розвитку англій-

ської мови, було обрано Англосаксонський словник [14]. В обсязі середньоанглійського періоду розвитку англійської мови генеральна сукупність одиниць експериментального матеріалу обиралась зі Словника середньоанглійського періоду, що містить слова, якими користувалися письменники з XII до XV століття [16]. Роль генеральної сукупності одиниць експериментального матеріалу, що розглядався у межах новоанглійського періоду розвитку англійської мови, відіграло джерело видавництва Longman [15].

За цих умов вибіркова сукупність одиниць дослідження трьох згадуваних періодів мала охоплювати як підвибірки наявні в зазначених джерелах множини двофонемних, трифонемних та чотирифонемних сполук.

При відборі лексичних одиниць ми абстрагувались від належності останніх до одного певного лексикограматичного класу, оскільки та сама сполука може бути представлена як однією, так і іншою частиною мови, наприклад, двофонемна сполука *bl* трапляється на початку да. іменника *blosma* «квітка» [14, 60], а також да. дієслова *blostnian* «цвісти» [14, 60]; са. іменника *blee* «колір» [16, 76], са. дієслова *blenden* «змішувати» [16, 76], са. прикметника *bleik* «блідий» [16, 76]; на. іменника *blouse* «блуза» [15, 71], на. дієслова *blow* «дуть» [15, 71]. Тому під час аналізу розглядалися сполуки приголосних фонем

зі слів різної частиномовної кваліфікації.

Важливо також нагадати, що наявність значної кількості похідних слів є поширеним явищем для всіх досліджуваних періодів. Тому до підвибірки були включені слова, що належать до різних лексикограматичних класів, наприклад, да. *diht* «*adisposing, ordering*», да. *dihtnere* «*anarranger*» та да. *dihtnung* «*adisposing, ordering*» [14, 316]; са. *chamber* «*chamber*» та са. *chamberling* «*chamberlain*» [16, 111], са. *chanceler* «*chancellor*» й са. *chancelerie* «*chancellorship*» [16, 111]; на. «*accountancy*», «*accountant*» й «*accountanting*» [15, 6].

Усі зафіксовані випадки синтагматики приголосних фонем у досліджуваному масиві трьох періодів з детальними поясненнями та аргументацією внесено до відповідних таблиць.

2.3. Дистрибутивний аналіз закономірностей сполучуваності приголосних фонем у межах сполук різної довжини виконується згідно з календарним планом дослідження, що реалізується на основі лінгвістичних ознак, які систематизовано у вигляді робочої класифікації у п. 1. 2 методики. Результати аналізу заносяться до таблиці експериментальних даних, зразок якої наведено нижче (див. табл. 1).

Зразок таблиці для реєстрації експериментальних даних з дослідження синтагматики приголосних фонем за давньоанглійський період розвитку англійської мови

Фонемний склад	Види приголосних сполук	Локалізація у слові		
		початок	середина	кінець
Двофонеми	-sc-	23	10	4
	-sl-	1	8	8
	-st-	37	13	21
Трифонеми	-scr-	9	5	7
	-spr-	4	8	6
	-str-	8	9	4
Чотирифонеми	-schr-	1	4	1
	-ndbr-	-	1	-
	-ndwr-	-	3	-

Зазначимо тут, що занесені в таблицю цифри віддзеркалюють кількість випадків, у яких протягом давньоанглійського періоду розвитку англійської мови з'являлися та функціонували двофонеми, трифонеми та чотирифонеми приголосні сполуки, локалізовані на початку, всередині та в кінці слова.

2.4. Установлення частотних характеристик актуалізації сполук у кожному з трьох періодів (давньоанглійському, середньоанглійському та новоанглійському) розвитку англійської мови проводиться з використанням кількісно дистрибутивних показників, які занесено у таблицю (див. зразок табл. 1) під час виконання п. 1. 3 методики. Для забезпечення об'єктивності наукового опису закономірностей історичних змін у функціонуванні досліджуваних сполук унормовують результати їхньої актуалізації, тобто розраховують їхні відсоткові значення відповідно до показників табл. 1.

2.5. Статистичний аналіз прояву ознак актуалізації сполук у кожному з трьох періодів розвитку англійської мови виконується відповідно до відомих рекомендацій джерел [5; 6]. Так, визначення необхідного обсягу вибірки розраховується за рекомендацією [6, 25–30], а обчислення основних статистичних характеристик експериментальної вибірки здійснюється згідно з вимогами праць [5, 56–61; 6, 60–63].

2.6. Згідно з п. 1. 6 програми, унаслідок обробки та узагальнення результатів (див. п. п. 2.3 і 2.4 методики) експериментального дослідження отримують якісні характеристики й кількісні показники змін

дистрибуції досліджуваних сполук. Узагальнені результати дослідження оформлюють у вигляді відповідних таблиць і діаграм та описують вербально.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Викладене дає підстави вважати, що обгрунтовані вище методологічні особливості, методика дослідження та класифікація лінгвістичних ознак приголосних сполук здатні виконувати роль надійного теоретичного інструментарію для експериментального дослідження синтагматики приголосних фонем у розвитку англійської мови, а також можуть бути корисними під час аналогічних пошуків у царинах інших мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аракин В. Д. История английского языка / В. Д. Аракин. – [2-е изд.]. – М. : ФИЗМАТЛИТ, 2003. – 272 с.
2. Васько Р. В. Давньогерманський консонантизм: парадигматика і синтагматика : [монографія] / Р. В. Васько. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2006. – 304 с.
3. Иванова И. П. История английского языка / И. П. Иванова, Л. П. Чахоян, Т. М. Беляева. – СПб. : Лань, 1999. – 512 с.
4. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : [підручник] / М. П. Кочерган. – 2-ге вид. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 368 с.
5. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике : [монография] / В. В. Левицкий. – Черновцы : Рута, 2004. – 190 с.
6. Перебийніс В. І. Статистичні методи для лінгвістів / В. І. Перебийніс. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 168 с.
7. Плоткин В. Я. Очерк диахронической фонологии английского языка / В. Я. Плоткин. – М. : Высшая шк., 1976. – 152 с.
8. Субота С. В. Фонемна структура кореневої морфеми в давньо-, середньо- та новоанглійський періоди : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Сергій Володимирович Субота. – К., 2012. – 190 с.
9. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / Н. С. Трубецкой. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1960. – 372 с.
10. Учебное пособие «История языка – часть 1: Английский язык» для студентов лингвистических специальностей очной и заочной форм обучения / [сост.: М. А. Андросова]. – Ульяновск : УлГТУ, 2010. – 125 с.
11. Hogg R. A History of the English Language / Richard Hogg, David Denison. – N. Y. : Cambridge University Press, 2006. – 495 p.
12. Gelderen Elly van. A history of the English language / Elly van Gelderen. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2006. – 334 p.
13. Knowles G. A Cultural History of the English Language / Gerry Knowles. – L. : Arnold, a member of the Hodder Headline Group, 1997. – 180 p.
14. An Anglo-Saxon Dictionary / [ed. by J. Bosworth]. – London : Longman; Rees; Orme; Brown; Green; Oxford; Cambridge, 1838. – 721 p.
15. Longman World Wise Dictionary / [ed. by M. Murphy] / [2nd ed.]. – Harlow : Pearson, 2008. – 792 p.
16. A Middle-English Dictionary Containing Words Used by English Writers From the 12th to 15th Century / ed. by F. H. Stratmann : [a new ed.; re-arranged, revised and enlarged by H. Bradley]. – Oxford : Oxford University Press, 1967. – 708 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. BBC Documentary : English Birth of a Language [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.youtube.com/watch>.